

# YHTEISKUNNALLISTEN OLOJEN VAPAUTUMINEN 1900-LUVUN ALUSSA HYÖDYTTI MYÖS SUOMEN JUUTALAISIA

SAMULI SKURNIK

Vakiintuneen historiankirjoitus on tähän asti korostanut sitä tosiasiaa, että juutalaisilta puuttuivat Suomessa vuoden 1918 alkuun asti kansalaisoikeudet. Heidän asumistaan ja elinkeinoharjoittamistaan rajoitettiin, ja omistaminen oli heiltä ankarasti kielletty. Eikä tämä olekaan väärä kuva. Näin lait asioista määräisivät. Se vaikeutti juutalaisten elämää ja teki siitä epävarmaa. Suomesta karkotettiin vielä 1890-luvun alussa noin kolmannes silloin asuneista juutalaisista. Käytännössä asiat alkoivat kuitenkin muuttua liberaalimpaan suuntaan jo pari vuosikymmentä ennen kansalaisoikeuksien myöntämistä.

Skurnik-veljesten ja heidän isänsä varhaiset kunnianhimoiset liiketoiminnat ovat tässä suhteessa valaisevia esimerkkejä, mutta eivät suinkaan ainoita.

**S**chmuel Skurnik (1840–1915) pakkosiirrettiin maahamme jo pikkupoikana 1850-luvun alkuvuosina (Skurnik, 2013). Hän oli tsaarin armeijan haaviin joutunut niin sanottu kantonisti (ks. Petrovsky-Shtern, 2009; Jacobsson, 1951; nimi tulee kantoneista, jotka olivat armeijan hallintoalueita, joilla se ylläpiti omia kouluja). 18 vuotta täytettyään hän joutui vielä jatkamaan lähes puolitomaista vuosikymmentä armeijan rullissa sotilaina. Vapautus armeijasta tuli vasta vuonna 1872. Sen jälkeen Schmuel jäi Suomeen – mihinpä hän olisi täältä mennyt – ja jatkoi maamme juutalaisille normaaliin tapaan narinkkakauppiaana, siis eräänlaisena mikroyrittäjänä (Torvinen, 1989; Ekholm, 2013). Hän oli myös yksi niistä noin 150 juutalaisesta – pääosa heistä oli Schmuel Skurnikin tapaan kantonisteja – joita ei 1880-luvun lopulla karkotettu (Jakobson, 1999), vaan joille senaatti myönsi maaliskuussa 1889 nimeltä mainiten oikeuden asettua asumaan perheineen maahamme (Sil-lantaus, 2020).

1880-luvun alkuun mennessä Schmuelille oli kasvanut jo 13-lapsinen suurperhe, ja elämä oli seuraavat vuosikymmenet hyvin niukkaa. Vuosisadan lopulla tilanne alkoi kuitenkin muuttua. Oman tarmonsä, neuvokkuutensa ja kansainvälisten yhteyksiensä ansiosta – tekstiilialan murroksessa elävänä ja sen ytimen oivaltaneena – hän pääsi pitkän kitujakson jälkeen (useina vuosina veroäy-rejä ei ollut lainkaan) irrottautumaan narinkkakauppioiden pitkästä rivistöstä oikeaksi kauppi-aaksi (Skurnik, 2013; Ekholm 2013 ja 2019).

## Narinkkakojuista ohi lain kirjaimen omiin kauppa-aiheisiin

Schmuel Skurnik perusti 1890-luvun alkupuolella yhtenä maamme ensimmäisistä juutalaisista oman muotialan yrityksen (ks. Ekholm, 2013). Firma S. Skurnikin (per. 5.2.1896<sup>1</sup>) komea kauppa, jonka nimi muutettiin vuonna 1900 muotoon Helsingfors Herr- och Damconfection S. Skurnik, oli Mannerheimintien ja Kalevankadun kulmassa (kuva). Ja vuosisadan vaihtuessa hänellä oli ydin-keskustassa jo pari kolme muotialalla toimivaa

muotiliikettä – vähän nykyisen Marimekon tapaan siis – ja aivan elämän ehtoopuolella tuli vielä yksi lisää (Skurnik, 2013). 1900-luvun puolella perustettujen muidenkin yritysten nimet kuvaavat hyvin niiden toiminnan luonteen: Wiener Damcollection A. Rung & co ja Confection de Paris. Schmuel oli yksi Suomen muotikaupan todellisia uranuurtajia (Ekholm, 2019; Kieding-Banik ja Ekholm, 2018; Simon, 2017; Bredefeldt, 2008).

Kovan yrittämisen ansiosta ja koko perheen auttamana hänen uransa yrittäjänä saikin komean loppunousun (verotettavat vuositulot nousivat huippuvuonna 1912 jo yli 100 000 nykyeuroon; ks. kuva). Näin hän päätti päivänsä Helsingin ydin-keskustan paraatipaikoilla vähintäänkin pikkuvarakkaana liikemiehenä (Skurnik 2013).

Jo tämä Schmuel Skurnikin varhainen menestystarina osoittaa, että kaikki ei vuosisadan vaihteen Suomessa mennyt aivan lain kirjaimen mukaan (Torvinen, 1989; Jacobsson, 1951). Juutalaisten enemmistölle elämä oli kyllä edelleen anka-raa ja vaikeuksia oli yllin kyllin, mutta tosiasia-sa olot alkoivat jo paljon ennen vuotta 1918 muuttua liberaalimpaan suuntaan, mikä antoi yritteliäim-mille lisää toimintamahdollisuuksia.

Varsinaisen harppauksen eteenpäin – ohi vanhoillisempien ortodoksiveljien (Skurnik, 2013) – ottivat kuitenkin Schmuelin nuorimmat pojat Ben-Zion (1877–1948) ja Moses (1880–1934). Heille ei enää riittänyt isän pikkuvarakkaan liikemiehen asema, vaan tavoitteet oli asetettu paljon korkeammalle. Molemmat aloittivat oman yrittäjätönsä 1900-luvun alkuvuosina – taiteilijasielu Ben-Zion vuonna 1902 isänsä puoliväkisin yrittäjäksi vetämänä ja Moses pari vuotta myöhemmin timantinkovan yrittäjyyden eteenpäin ajamana (Skurnik, 2013).

Ben-Zion aloitti isän vetoavuksi valitseman Abraham Rungin yhtiökumppanina Wiener Dam Confection, Inh. A. Rung & B. Skurnick'issa vuonna 1902<sup>2</sup> ja hänen ensimmäinen vuonna 1903 aloit-tanut oma yrityksensä Esplanad Basar oli Viipuris-sa. Yrittäjyys kuitenkin jatkui vuonna 1906 isältä saadun opin mukaisesti omissa muotiyrityksessä B. Skurnik Herr-, Dam- & Barn-Confectionissa. Se

1 Yritys on voitu perustaa jo aikaisemminkin. Kaupparekisteri perustettiin maahamme vuonna 1896 ja kaikki maassamme tuolloin toiminnassa olleet yritykset alettiin merkitä siihen vasta sen jälkeen.

2 Yhtiö oli perustettu vuonna 1900 nimellä Wiener Dam Confection A. Rung & co, jossa tuo co oli pojalleen tietä aukomaan lähtenyt isä Schmuel Skurnik.



sijaisi kotikaupungin Helsingin keskustassa City-Basaarissa (nykyisellä Keskuskadulla).

Myöskään Moses ei malttanut jatkaa pitkään isänsä leivissä – vaikka oli siellä jo saanut ohi vanhempien veljiensä prokuran hoitaakseen – vaan seurasi pian isonveljensä jalanjälkiä. Ja se tapahtui heti alusta lähtien hänelle luonteenomaisella tavalla, isosti. Hän perusti saman tien joulukuussa 1904 sekä tekstiilitukun Firma M. Skurnikin että hattutehtaan Finska Mössfabrik Union, M. Skurnikin. Näistä ensimmäinen toimi samassa talossa kuin isän myymälä ja hattutehdaskin aivan lähellä Lönnrotinkadulla.

Veljekset pääsivät taloudellisesti jo ensimmäisellä yrittäjävuosikymmenellään hyvään alkuun. Moseksen verotettavat vuositulot ylsivät vuonna 1910 nykyrahassa jo yli 100 000 euron – ja mikä oli varmaan Mosekselle tärkeää, ohi isän hyvässä nousussa olleiden tulojen (ks. kuvio). Ben-Zion tienasi 30 000 nykyeuroa, joka sekini oli tuohon aikaan jo pikkuvarakkaassa liikemiesluokassa ja yli kaksinkertainen helsinkiläisten veronmaksajien keskituloihin verrattuna (Skurnik, 2013).

### Skurnik-veljesten jättilöikat suurliikemiehiksi

Alkuun päästyään Skurnik-veljekset eivät kuitenkaan tyytyneet sinänsä jo ihan kunnioitettavaan ja

Schmuel Skurnikin kauppa Mannerheimintien ja Kalevankadun (silloin Läntinen Pitkätie ja Vladimirinkatu) kulmassa kuvattuna vuonna 1918. Skurnik-suvun kuva-arkisto.

vakaaseen yrittäjäuraan. Ei, molemmat tähtäsivät oikeiksi suurliikemiehiksi. Ensin liikkeelle lähti Moses. Hän osti vuonna 1913 tamperelaisen mahtikauppiaan M. P. Ruuskasen kuolinpesältä sen Helsingin tekstiilitukkukauppaa jatkamaan perustetun yrityksen Textil Ab:n (per. 17.2.1913). Ja pian sen jälkeen oli vuorossa kaksi operaatiota, joilla Moses lähti aivan uuteen suuntaan, kohti häntä jo pidempään kiinnostanutta finanssialaa (Skurnik, 2013).

Ensimmäinen askel tällä tiellä oli Wallenbergien kanssa tehty kauppa puolesta Helsingin osakepankin (HOP) osakekannasta (Ginström, 1962; Tudeer, 1986). Sen hän teki *ex tempore*, kun tilaisuus siihen yllättäen tarjoutui. Kumppaniksi tuli ajan nouseva tähti, aatelismies Erik von Frenckell (Skurnik, 2013). Ja toinen askel heti perään tällä tiellä oli oman pankkiirifirma Börsförmedling Ab – Osakesijoitus Oy:n perustaminen (30.10.1916).

HOP:n vihamieliseksi nurkanvaltauksiksi tulkitusta omistuksestaan (Kuisma ja Keskisarja, 2012) Moses joutui kuitenkin pian luopumaan. Pankin entiset omistajat nimittäin hermostuivat yllättävästä uudesta omistajastaan niin, että halusivat ostaa Wallenbergien myymät osakkeet tältä ”sota-ajan suurkeinottelijalta ja vierasmaalaiselta toimijalta takaisin turvalliseen kotimaiseen omistukseen”. Näin pankin historioitsija asiasta kirjoittaa (Ginström, 1962; Tudeer 1986).

Mutta tämä oli vasta alkuosoittoa. Seuraavaksi Moses Skurnik ryhtyi heti vuoden 1916 loppupuolelta lähtien hurjan osakekaupparuletin pyörittämiseen (pelkästään Helsingin Arvopaperipörssissä 22 352 kauppaa vuosina 1916–23 ja päälle vielä mittavat kaupat pörssin ulkopuolella). Rahaa siinä oli liossa pelkästään pörssissä vähintään 10–15 miljoonaa nykyeuroa, ja kun pörssin ulkopuolella tehdyt kaupat luetaan mukaan, todennäköisesti vielä paljon enemmänkin. Näillä kaupoillaan Moses olikin 1910-luvun loppuvuodet Suomen ylivoimaisesti suurin osakesijoittaja (Skurnik ja Pasternack, 2018).

Osakekaupoillaan Moseksesta tuli 1910-lu-

vun lopulla myös enemmistöomistaja kahteen pörssiyritykseen, metsäyhtiö Walkiakoskeen (josta tuli myöhemmin osa Yhtyneitä Paperitehtaita ja UPM:ää) ja konepajayhtiö Kone ja Siltaan (Wärtsilän edeltäjä) sekä pörssin ulkopuolella mm. Suomen Vanuun ja Bennäs Yllespinneri och Färgeriin. Näiden lisäksi hänellä oli vähemmistöomistuksia monissa muissakin yrityksissä niin, että kaiken kaikkiaan liiketoimintoja oli seitsemällä eri toimialalla. Näillä eväillä hänen verotettavat tulonsa nousivat jo 1910-luvun puolessavälissä nykyeuroissa miljoonaluokkaan (ks. kuvio; Skurnik ja Pasternack, 2018; Skurnik, 2013).

Myös isovelji Ben-Zion tempautui menoon mukaan – tosin enemmän sukulaisten houkuttelemana kuin Moseksen tapaisen yrittäjyyden palon vetämänä. Ben-Zionin ensimmäinen iso askel oli Handelsbolaget Fre (per. 3.12.1917). Siitä tuli myöhemmin myös konserniemo, kun sen tytäryhtiöiksi perustettiin hattutehdas Finska Hattmanufaktur Ab (per. 3.2.1920) ja metsäteollisuusyhtiö Iin Puutavara Osakeyhtiö – The Ijo Wood Co. Ltd (per. 31.8.1920). Tällä kokonaisuudella tähdättiin suurin suunnitelmin ja laaja-alaisesti ulkomaankauppaan (Skurnik 2013 ja 2015).

Konsernin osakkaana ja aivona oli Ben-Zionin vaimon eno David Morduch (1869–1945) – yksi 1890-luvulla Suomesta karkotetuista juutalaisista. Hän oli kehittynyt karkotuspaikassaan Pietarissa (1894–1917) jo suurliikemieheksi ja saanut monipuolista ulkomaankauppakokemusta niin omista yrityksissään kuin yhteistyössään mm. Nobelin veljesten ja Velj. Peussa Oy:n kanssa (ks. Amity.com).

Mukana Fren vähemmistöomistajana ja myöhemmin jonkin aikaa myös metsäyhtiön toimitusjohtajana oli oululainen liikemies John Antell (1877–1928). Hänen kauttaan Handelsbolaget Fre sai yhteyden Kuusamossa sijainneisiin suuriin metsäomistuksiin, joiden varaan The Ijo Woodin mittavaan metsäteollisuusintegraattiin tähtääviä tuotantolaitoksia suunniteltiin ja alettiin 1920-luvun alussa rakentaa Oulun pohjoispuolelle Iin Praavanlahdelle (Skurnik, 2015).

Tulostakin alkoi syntyä. Vaikka Ben-Zion ei päässyt tuloillaan ihan pikkuveli Moseksen tähtitieteellisiin summiin, niin kyllä hänenkin parhailtaan reiluun puoleen miljoonaan nykyeuroon



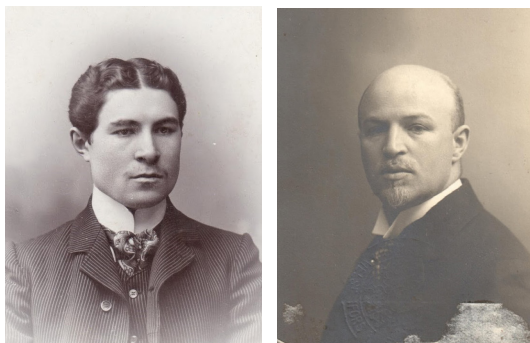
Schmuel ja Beile Haja Skurnik, joille syntyi 13 lasta. Skurnik-suvun kuva-arkisto.

kohonnut tulotasonsa oli jo selvästi suurliikemiesluokkaa (ks. kuvio).

### Miten kaikki tapahtui?

Näissä esimerkeissä on yleisemmältä kannalta mielenkiintoista se, että niiden ei olisi pitänyt olla juridisesti mahdollisia (Ekholm 2014). Kun näin kuitenkin on – ja kun muitakin esimerkkejä löytyy (Bredfeldt, 2008 ja 2013) – on syytä katsoa, miten kaikki tarkalleen ottaen tapahtui. Erityisesti Moses, joka perusti yrityksensä ja teki pääosan yrityskaupoistaan ennen vuotta 1918, on mielenkiintoinen tapaus. Hänen molemmissa 1910-luvulla perustamissaan yhtiöissä toteutui nimittäin sama kuvio: kaikissa näissä hankkeissa varsinainen *primus motor* Moses jättäytyi ensi alkuun taka-alalle (Skurnik, 2013).

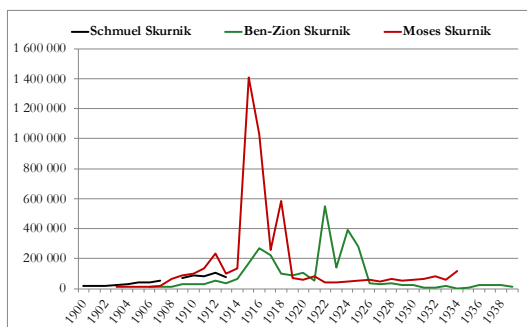
Tampereelta vuonna 1913 ostetun tekstiilitukku-kauppa Ab Textilin perustajina olivat kauppias Ruuskasen vielä pääosin alaikäiset jälkeläiset ja heidän uskotut miehensä. Kun Moses oli kuitenkin



Moses ja Ben-Zion Skurnik. Skurnik-suvun kuvaarkisto.

kin jo ennen vanhan Ruuskasen kuolemaa hoitanut J. P. Ruuskanen Oy:n kauppoja sen asiakkaina olleiden juutalaisten pienkauppiaiden suuntaan, hän oli alusta lähtien mukana myös uuden yhtiön, Textil Ab:n, perustamistoimissa, ja hänestä tuli myös sen palkattu toimitusjohtaja. Omistaja Moseksesta tuli kuitenkin vasta muutamaa viikkoa (!) myöhemmin. Silloin hän osti perustamisvaiheessa ilman omistajaa jääneet yhtiön äänivallattomat osakkeet. Ja kokonaan Moseksen omistukseen uusi yhtiö siirtyi vasta pari vuotta myöhemmin.

Myös pankkiiriliike Börsförmedlingen perustaminen syksyllä 1916 ja sen alun omistusvaiheet seurasivat samaa kaavaa. Nimellisesti sen perustivat joukko tunnettuja liikemiehiä ja yhteiskunnallisia vaikuttajia (Skurnik, 2013: 204–205) – Moseshan oli vielä silloin paitsi juutalainen ja Venäjän kansalainen, myös vasta reilu kolmekymppinen nuorukainen. Tunnetuimpia yhtiön perustajista olivat tamperelainen asianajaja, varatuomari Ossian



Schmuel Skurnikin ja hänen poikiensa Ben-Zionin ja Moseksen tulokehitys nykyeuroissa (2011). Lähde: Skurnik, 2013.

Procopé (Moseksen hallitustoveri Walkiakoskesessa), pirkkalainen liikemiespoliitikko Otto Thuneberg (kansanedustaja 1917 ja 1922–24), Harald Jensen (Suomen Trikoon toimitusjohtaja, myöhemmin vuorineuvos) ja Elis Wallin (Yhdistyneiden Villatehtaiden myyntipäällikkö, myöhemmin Suomen Gummitehtaan kaupallinen johtaja).

Pankkiiriliike siis ilmoitettiin kaupparekisteriin näiden henkilöiden nimissä 30.10.2016. Tässä vaiheessa *primus motor* Moses Skurnik kuitenkin toimi jo yhtiön asiainhoitajana, toimitusjohtajana ja hallituksen jäsenenä – mutta ei omistajana. Mutta jo vajaan kuukauden kuluttua perustamisesta Moseksen ja hänen omistamansa Textilin omistuksessa oli jo Börsförmedlingen osake-enemmistö (650/1200). Ja seuraavien kahden vuoden aikana lähes kaikki muutkin osakkeet siirtyivät perustajaosakkailta Skurnikin ja hänen lähipiirinsä omistukseen (ks. Skurnik, 2013; Hulkko, 2015).

Yrityskauppojen lisäksi Moses toimi samalla kaavalla myös kiinteistöbisneksissään. Hän osti jo vuonna 1910 mm. ison kiinteistön Kruununhaasta. Siinäkin alkuvaiheen osakkaina olivat ei-juutalaiset maalari, varatuomari ja autoilija – Moses oli kyllä alusta lähtien varsinainen aloitteentekijä ja hallituksen puheenjohtaja. Ja vajaan viikon kuluttua (!) osake-enemmistö oli myös tässä yhtiössä jo Skurnikin omistuksessa.

Moses osti myös suurten muutosten vuonna 1916 perheelleen uudeksi, suurliikemiesaseman mukaiseksi kodiksi arkkitehti Jarl Ekelundilta komean villan Eirasta osoitteesta Galitzinintie 4 (nykyisin Juhani Ahontie 4).

Eikä veli Ben-Zion jäänyt paljon Pekkaa pahemmaksi. Tosin myöhemmästä ajoituksesta johtuen omistusjärjestelyjen vaikeusasteet olivat hänellä vähäisemmät. Hän rakennutti Fre-konsernin pääkonttoriksi 5-kerroksisen kerrostalon Unioninkatu 24:ään sekä yhdessä liikemieskumppaninsa Morduchin kanssa 3-kerroksisen villan Eiraan osoitteeseen Ehrensvärdintie 31–33 omaksi asunnoksi ja vuokrattavaksi.

Oleellista ja yhteistä Skurnikin maahanmuuttajasuvun kahden ensimmäisen polven yritys- ja kiinteistöomistuksissa on siis se, että ne on toteutettu lain kirjaimen (vaikka ei ehkä alkuperäisen hengen) mukaan ja niin, että niitä käsitelleet viranomaiset ovat voineet ne ilman virkavirhettä

hyväksyä (siis katsoa läpi sormiensa). Selitys sille, että näin tapahtui, oli ilmeisesti se, että enemmistö suomalaisista ei pitänyt enää – eivätkä viranomaiset voineet enää ulkomailta tulleen painostuksen vuoksi pitää – juutalaisten sulkemista yhteiskunnan ja taloudellisen toiminnan ulkopuolelle hyvänä asiana. Suuri osa heistähän oli jo noihin aikoihin – kuten Ben-Zion ja Moses – Suomesa syntyneitä ja *de facto* suomalaisia, ja sitä paitsi maamme kannalta niin taloudellisesti kuin kulttuurisesti hyödyllisiä (Bredefeldt, 2008 ja 2013).

## Näkökulma taloushistoriasta yhteiskuntaan

Jälkikäteen tarkasteltuna on ehkä onnellista, että molempien Skurnik-veljesten korkealentoisimmat yritystarinat – ja heidän huipputulonsa – jäivät lopulta tähdenlennoiksi. Moses kuoli 1930-luvun alussa liikematkalla lento-onnettomuudessa, kiistatta kovia kolhuja saaneena, mutta kuitenkin kaikki konkurssikarikot välttäneenä. Moseksen firmoista ainoastaan Textil jäi henkiin ja toimi pitkään vielä hänen jälkeensä. Sen toiminta jatkui vaihtelevalla menestyksellä jälkeläisten omistuksessa aina neljänteen polveen, kunnes se ajautui epäonnistuneiden kiinteistöbisnesten ja johtajavalinnan seurauksena 1990-luvun lopulla konkurssiin. Ben-Zion – joka oli isoisäni – sen sijaan joutui konkurssikierteeseen, köyhtyi ja päättyi viimein loppuelämäkseen pääosin lastensa elätettäväksi (Skurnik, 2013).

Ehkä tämä lopputulos oli kuitenkin suomalaisen yhteiskunnan kannalta kokonaisuutena parasta. Suomeen ei päässyt koskaan kehittymään mitään todella vauraiden juutalaisten yläluokkaa, joka olisi joutunut muiden maiden tapaan valtaväestön silmätikuksi. Näin suomalainen yhteiskunta välttyi myös maamme juutalaisväestölle vaarallisena sodan ja natsi-Saksan aseveljeyden aikana antisemitismien – ja juutalaisväestön totaali tuhon – kaikista pahimmilta ylilyönneiltä.

Mutta aivan helppoa se ei Suomessakaan ollut. Ensin J. K. Paasikiven johtama Pörssin hallitus ei halunnut ensiyrittämällä myöntää pörssivälittäjän oikeuksia ”vieraan vallan edustajana ja väärauskoisena” pitämälleen Mosekselle, mutta myönsi ne toisella yrittämällä hänen yritykselleen (Skurnik ja Pasternack, 2018; Skurnik, 2013). Ja kun suursijoittaja Skurnik aikanaan

haki Pörssi-klubin jäsenyyttä, hänen anomuksensa hylättiin klubin kaikkien aikojen suurimmalla enemmistöllä 18–1. Klubin historioitsijan mukaan ”häntä ei kerta kaikkiaan haluttu klubin jäseneksi” – syystä tai toisesta (Suvikumpu, 2012).

## Lähteet

- Bredefeldt, Rita (2008). *Judisk liv i Stockholm och Norden. Ekonomi, identitet och assimilering 1850–1930*. Stockholmia Förlag.
- Bredefeldt, Rita (2013). De judiska minoriteterna in Sverige och Finland – Olika men ändå lika. Teoksessa *Från sidensjäl till flyktmottagning*”, Andersson, Lars M. ja Carlsson, Carl Henrik (toim.), Opuscula Historica Upsaliensia. <https://uu.divaportal.org/smash/get/diva2:641849/FULLTEXT01.pdf>
- Ekhholm, Laura K. (2013). *Boundaries of an Urban Minority: The Helsinki Jewish Community from the End of Imperial Russia until the 1970s*. Helsingin yliopisto. Publications of the Department of Political and Economic Studies 11 (2013). <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-9075-2>.
- Ekhholm, Laura K. (2019). *Jews, second-hand trade and upward economic mobility: Introducing the ready-to-wear business in industrializing Helsinki, 1880–1930*. Business History, 61, 1, s. 73–92. [https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/299726/Jews\\_second\\_hand\\_trade\\_and\\_upward\\_economic\\_mobility\\_Introducing\\_the\\_ready\\_to\\_wear\\_business\\_in\\_industrializing\\_Helsinki\\_1880\\_1930.pdf?sequence=1](https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/299726/Jews_second_hand_trade_and_upward_economic_mobility_Introducing_the_ready_to_wear_business_in_industrializing_Helsinki_1880_1930.pdf?sequence=1).
- Ginsröm, Egidius (1962). *Helsingin Osakepankki puolen vuosisadan taipaleella*. Helsingin Osakepankki.
- Hulkko, Kustaa (2015). Narinkkakauppiain jälkeläisten selviytymistarina. *Kanava* 2/2015.
- Jacobsson, Santeri (1951). *Taistelu ihmisoikeuksista*. Tammi
- Jakobson, Max (1999). *Väkivallan vuodet. 20. vuosisadan tilinpäätös 1, Otava*.
- Kieding Banik, Vibeke ja Ekhholm, Laura, K. (2018). *Culture, context and family networks: Value and Knowledge Transfers among Eastern European Jews in Nordic Countries, 1880–1940*. Routledge Studies in Cultural History. [https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/317383/Banik\\_Ekhholm\\_final\\_draft.pdf?sequence=1](https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/317383/Banik_Ekhholm_final_draft.pdf?sequence=1)
- Kuisma, Markku ja Keskiarja, Teemu (2012). *Erehtymättömät. Tarina suuresta pankkisodasta ja liikepankeista Suomen kohtaloissa 1862–2012*. WSOY.
- Petrovsky-Shtern, Yohannan (2009). *Jews in the Russian Army, 1827–1917. Drafted into Modernity*. Cambridge University Press.
- Sillantaus, Teppo (2020). Luvattu maa. *Helsingin Sanomien Kuukausiliite* 11/2020.
- Simon, John (2017). *Mahdoton sota. Kun suomenjuutalaiset taistelivat Natsi-Saksan rinnalla*. Siltala.
- Skurnik, Samuli (2013). *Narinkkatorilta Kiestingin mottiin. Juutalaisuuden selviytymistarina*. Paasilinna.
- Skurnik, Samuli (2015). Iin suurhanke päättyi mahalaskuun. *Kaleva* 20.9.2015. <http://kirjastolinkit.ouka.fi/kaleva/syys15/mahalasku.htm>
- Skurnik, Samuli ja Pasternack, Daniel (2018). Viime vuosisadan alun suurimman suomalaisen osakesijoittajan sijoitusstrategia ja sen tulokset. *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 3/2018. [https://www.taloustieteellinenyhdistys.fi/wp-content/uploads/2018/10/KAK\\_3\\_2018\\_WEB.pdf](https://www.taloustieteellinenyhdistys.fi/wp-content/uploads/2018/10/KAK_3_2018_WEB.pdf)
- Suvikumpu, Liisa (2012). *Helsingin herrat. Sata vuotta Pörssiklubilla*. Helsingin pörssiklubi.
- Torvinen, Taimi (1989). *Kadimah. Suomen juutalaisten historia*. Otava.
- Tudeer, Erik (1986). *Helsingin Osakepankki 1913–1986*. Helsingin Osakepankki.
- Verkkosivu: <https://www.amitys.com/webtrees/individual.php?pid=I1158&ged=Gedcom.ged>

Kirjoittaja on kauppatieteen tohtori ja valtiotieteiden lisensiaatti sekä Aalto-yliopiston Kauppakorkeakoulun dosentti.